

Ірина Степанівна Чибор
(Київський університет імені Бориса Грінченка)

Народні уявлення про хвороби крізь призму фразеології української та польської мов¹

Спробою пояснити незрозумілі для людини, хворобливі фізичні стани, їхні причини та наслідки є властива для міфологічного світогляду анімізація, реалізована в уявленнях про міфічних істот, які, потрапивши до тіла людини або виконуючи певні дії, зумовлюють хворобливий стан. Такий погляд на етіологію хвороб обумовив їхнє лікування, що первинно мало ірраціональний характер (Болтарович, 1990, с. 13). Етнографічні записи кін. XIX–XX ст. засвідчують широке побутування вірувань про персоніфікацію хвороб (див. Забылин, 1880, с. 269–270, 363–364; Udziela, 1896, с. 1–4; Moszyński, 1934, с. 186–188; Чубинський, 1995, с. 126–140; Афанасьев, 2008, с. 944–975; Гнатюк, 2000, с. 190–204), характерні чи не для всіх слов'ян. Особливістю уявлень

¹ У запропонованій розвідці висвітлено результати дослідження, отримані під час наукового стажування у Варшавському університеті (факультет «Artes Liberales») у рамках теми: «Персоніфікація хвороб у фразеології говірок польсько-українського прикордоння» (вересень–грудень 2015 р.).

про етіологію хворобливого фізичного стану людини є персоніфікація хвороби та її причин (див. Szlagowska, 2002, с. 43).

Народні уявлення про походження хвороб і їхнє відображення в мові частково розглянуто в дослідженнях як українських, так і польських учених. На явище персоніфікації хвороб у народній культурі українців звертали увагу Ганна Дидик-Меуш (2008), досліджуючи лексику української медицини в історичному ракурсі; Ярослава Вакалюк (1974), Віктор Мойсієнко (2000), Олена Вікторіна (2009), аналізуючи лексику та фразеологію народної медицини й лікувальної магії окремих регіонів України; Олександр Юдін (2001), описуючи персоніфікацію хвороб у народних замовляннях східних слов'ян; Любов Савченко (2009) – в українській фразеології. На матеріалі польської мови явище антропоморфізації хвороб описано в працях Станіслави Небжеговської-Бартмінської (Niebrzegowska-Bartmińska, 2006), Мажени Марчевської (Marczewska, 2012), на кашубському мовному матеріалі – у дослідженні Ганни Поповської-Таборської (Popowska-Taborska, 1999) та ін. Запропонована розвідка присвячена порівняльному дослідженню української та польської фразеології, мотивованої народними уявленнями про хвороби.

Аналіз фразеологічних одиниць (далі – ФО²) двох сусідніх слов'янських мов виконано з метою виявлення та опису етнокультурних особливостей їхнього творення. Фактичний матеріал дослідження – ФО літературної мови та діалектів, дібрані з лексикографічних джерел української та польської мов XIX–XXI ст. Джерелами діалектного матеріалу української мови слугували діалектні фразеологічні словники³, діалектні ФО польської мови дібрано з картотеки та виданих томів «Słownika gwar polskich»⁴.

² Предметом дослідження обрано фразеологію в широкому розумінні.

³ У тексті статті діалектні ФО української мови подано з позначкою, що вказує на територіальне поширення одиниці, відповідно до джерел, із яких дібрано фактичний матеріал, напр., ФО, узяті з «Фразеологічного словника говірок Житомирщини» Галини Доброльожи (2010), подано з позначкою *житомирське*, із праць «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка (1901–1910) та «Приповідки: почув, записав і впорядкував Степан Пушик» (2009) – *південно-західне*, із «Фразеологічного словника говірок Нижньої Надніпрянщини» В. Чабаненка (2001) – *нижньо-надніпрянське* тощо. Ми усвідомлюємо, що така система позначень не зовсім збігається з традиційною класифікацією говірок української мови.

⁴ Діалектні ФО польської мови подано з позначками: *малопольське*, *великопольське*, *мазовецьке*, *ильонське* відповідно до традиційного поділу польської мови на чотири діалекти (донедавна в польському мовознавстві виокремлювано ще кашубський діалект,

Явище персоніфікації хвороб на фразеологічному рівні української та польської мов узагальнено репрезентують ФО з компонентом-гіперонімом укр. *хвороба* (діал. *хороба*, *болячка*, *недуга*, *хиря*), пол. *choroba*. Найпродуктивніше у ФО реалізовані уявлення про хворобу як міфічну істоту (надприродну силу), що своїми діями впливає на фізичний стан людини, її життєдіяльність, напр.: нижн.-наддніпр. *болячки обсіли* (Чаб., 2001, с. 14; Вікт., 2006, с. 38), кіровогр. *напосіли хвороби (болячки)* (Вікт., 2006, с. 225), *насіли хвороби (болячки)* (Вікт., 2006, с. 227), *чіпляються хвороби (болячки)* (Вікт., 2006, с. 422) із семантикою ‘мати декілька або багато хвороб, які дуже дошкуляють; бути хворобливим’ (порівн. малопол. *choroś mie przysiadła* [SGP IV, 1977–2015, с. 35]), *напала болячка* – ‘раптова несподівана поява хвороби чи її ознак’ (Вікт., 2006, с. 222), порівн. середн.-поліс. *причепився як болячка* (Добр., 2003, с. 64)⁵. Причину відмінного від норми фізичного стану людини або й смерті вбачали в діях хвороби, що потрапила до організму (напр., через їжу – *щоб ти хвороби найвса* (ФСУМ, 1993, с. 924)), порівн.: кіровоград. *болячка душе* – ‘негативна дія хвороби на організм людини’ (Вікт., 2006, с. 38), *придавила хвороба* – ‘стан людини, яка має дуже погане здоров’я у зв’язку із хворобою’ (Вікт., 2006, с. 319), *задавили болячки* (Вікт., 2006, с. 123), *хвороба (болячка) задавила* – ‘1) стан здоров’я людини, для якої хвороба мала тяжкі наслідки, ускладнення; 2) умерти’ (Вікт., 2006, с. 407–408), порівн. поліс. *не вмер Гаврило – болячка задавила* (ФСГЖ, 2010, с. 39; порівн. Арк., 2003, с. 44), півд.-зах. *як сам не вмер, то болячка задавила* (Пуш., 2009, с. 343) тощо. ФО української мови кодують також уявлення, за якими хвороба з’їдає людину, напр.: *бодай його болячки з’їли!* (ФСУМ, 1993, с. 45), кіровоград. *болячка (хвороба) з’їла* (Вікт., 2006, с. 38), півд. зах. *а ззіла би ті хороба!* (Фр. II, 1901–1910, с. 186), *жерла би ті хороба!* (Фр. II, 1901–1910, с. 103), порівн. пол. *choroba kogoś zjada* (SJPSzym III, 1993, с. 1025), *zżerała go choroba* (NSPP, 2002, с. 1380)⁶.

що з 2005 р. отримав статус регіональної мови). Зазначимо, що названі вище позначки вказують на місце фіксації лексичної одиниці, а не на межі її поширення.

⁵ Порівн. пол. сталі словосполучення *napadł kogoś atak kaszlu; napadły kogoś duszności, mdłości* (USJP II, 2003, с. 818), *przyczepił się do mnie kaszel* (USJP III, 2003, с. 776).

⁶ Варто зауважити, що в обох словниках зазначені сполучення слів подано як приклади вживання слів *zjadać, zżerać* у переносному значенні, а не як ФО.

Дії міфічної істоти, що були причиною хворобливого стану людини, відображають ФО-прокляття, широко вживані в українській і польській мовах, напр.: заг.-укр. *бий тебе хвороба* (Уд. I, 1984, с. 48), півд.-зах. *бодай ті недуги зломилі!* (Фр. II, 1901–1910, с. 442), *бодай ті хвороба взяла!* (Фр. III, 1901–1910, с. 531), бук. *хвороба б забрала* (СБГ, 2005, с. 614), кіровоград. *бодай на тебе болячка напала* (Вікт., 2006, с. 35), порівн. заг.-пол. *niech kogoś choroba ciśnie* (SW I, 1900–1927, с. 293; SJPDor I, 1958–1969, с. 899), *niech kogoś choroba weźmie* (L I, 1854–1860, с. 259; SW I, 1900–1927, с. 293; SJPDor I, 1958–1969, с. 899), малопол. *zeby cie choroba wziena* (MPTL XXVI, 1967, с. 288), *ażeby cię choroba spotkała* (Łęcz, 1889, с. 11), *niech cię choroba bije* (SGP IV, 1977–2015, с. 33), *żeby cię choroba utłukła!* (Sand, 1865, с. 246), *żeby cie choroba zatłukła* (MPTL XXVI, 1967, с. 288), *bodaj cię trzy choroby utłukły!* (Lub I, 1883–1884, с. 26), великопол. *a bodaj cię choroba utłukła* (SGP IV, 1977–2015, с. 33).

Одужання уявляли так, ніби хвороба (як міфічна істота) самостійно покинула тіло людини, вийшла з організму, звідси ФО кіровоград. *залишили хвороби (болячки)* (Вікт., 2006, с. 131), *відпустила хвороба (болячка)* (Вікт., 2006, с. 67–68), або людина змусила хворобу вийти з тіла, порівн.: кіровоград. *прогнати хворобу* (Вікт., 2006, с. 327), *звільнитися від хвороби* (Вікт., 2006, с. 147), *позбутися хвороби* (Вікт., 2006, с. 301), малопол. *wygonić chorobę* (SGP IV, 1977–2015, с. 29) тощо.

Як відомо, одним з давніх способів лікування хвороб було задоволення бажань хворого, адже в народі вірили, що це не хворому хочеться, а тій міфічній істоті, яка поселилася в його тілі; це й відображене у ФО: заг.-укр. *як [лихий] болячці* – зі сл. *годити* ‘дуже, заподадливо, надзвичайно’ (СФУМ, 2003, с. 36), *як хирі* – зі сл. *годити, догоджати* ‘дуже сильно, занадто’ (ФСУМ, 1993, с. 925).

Гіперонім *хвороба* (пол. *choroba*) наявний також у ФО укр. *на яку хворобу* (ФСУМ, 1993, с. 924), гуцул., наддністрян. *на єку хоробу; шо за хороба; йди до хороби* (Дидик-Меуш, 2008, с. 127), пол. *idź do choroby* (L I, 1854–1860, с. 259, SW I, 1900–1927, с. 293, SJPDor I, 1958–1969, с. 899), малопол. *po chorobę* – ‘з якою метою; на що; для чого’ (SGP IV, 1977–2015, с. 32) тощо.

Найпродуктивніше у фразеології зреалізовано уявлення, у яких персоніфіковано **малярію** – гостре інфекційне захворювання, що супроводжується хворобливим станом, при якому то підвищується, то знижується температура тіла людини. На позначення цього стану

в досліджуваних ФО функціонують такі компоненти: укр. *трясця*, *пропасниця*, *лихоманка*, діал. *зима*, *зимниця*, *хундя*, *фрибра*⁷, пол. *febra* (*fybra*), діал. *zimno*, застаріле *ograzka*⁸ тощо.

Персоніфікацію хворобливого фізичного стану, коли людину кидає то в жар, то в холод⁹, у фразеології репрезентовано кількома способами. Образи ФО української мови кодують культурну інформацію щодо зовнішнього вигляду міфічної істоти, яка уособлює захворювання. Насамперед це особа жіночої статі, позбавлена краси, порівн.: *ладна як пропасниця* – ‘про некрасиву, сварливу жінку’ (ССНП, 1993, с. 123), середн. поліс. *страшний як трясця* (Добр., 2003, с. 86); *дуже худа*, напр.: *худий як трясця* – ‘дуже худий’ (ССНП, 1993, с. 153), середн.-поліс. *худий як трясця* (Добр., 2003, с. 100), *сухий як трясця* (Добр., 2003, с. 99), зах.-поліс. *худа як трясця* (Мац., 2013, с. 257), *як трясця* – ‘про худу дівчину / жінку’ (Мац., 2013, с. 258), *йак тр’ас’ця* – ‘дуже худий’ (Арк., 2003, с. 128), волин. *як трясця* зі сл. *худий* – ‘дуже худий, хворий’ (СВФ, 2013, с. 173). Своїми діями персоніфікована хвороба обумовлює описаний вище стан людини, порівн.: заг.-укр. *напала на його пропасниця* (Гр. II, 1907–1909, с. 506; Дубр., 1917, с. 76), *лихоманка трясє; трясця його трясє* (Дубр., 1917, с. 30), кіровогр. *трусить малярія (лихоманка)* – 1) ‘хворіти на якусь хворобу, переносити її’; 2) ‘переживати сильний дрож, тремтіння тіла, унаслідок дії хвороби’ (Вікт., 2006, с. 392), *мов лихоманка б’є* (Вікт., 2006, с. 211), нижн.-наддніпр. *лихоманка вхопила* – ‘хто-небудь занедужав’ (Чаб., 2001, с. 74), заг.-укр. *зима б’є кого* (Гр. II, 1907–1909, с. 153; Дубр., 1917, с. 83), півд.-зах. *гнівна зима нею трясє* (Фр. III, 1901–1910, с. 444).

Як бачимо, у діалектах української мови ще збереглися ФО, семантика яких пов’язана з народними поясненнями причин малярії. Фразеографічні джерела літературної української мови фіксують зміну значень, що моти-

⁷ В українській мові лексема *фебра* (*фибра*, *фрибра*) ‘пропасниця, лихоманка’ – запозичення з латинської мови; лат. *febris* споріднене з *favilla* ‘гарячий попіл’, *foveo* ‘грію, зігріваю’ (ЕСУМ VII, 1982–2012, с. 82; подібне Фр. III, 1901–1910, с. 251).

⁸ Лексема *ograzka* функціонує як одна з назв лихоманки, а також позначає судомне тремтіння від переляку (L III, 1854–1860, s. 521).

⁹ В етнографічних джерелах лихоманка виступає „в образі огидної, зморшкуватої, кістлявої старої, яка обирає собі межі людьми жертву й потім починає м’яти й трясти її, кидає в жар та холод” (Булашев, 1993, с. 216–217) або, навпаки, „в образі молодой і гарної дівчини, яка може перетворюватися на повітря” (Чубинський, 1995, с. 220). У польській етнокультурі етіологію лихоманки пов’язували з діями злого духа (Tyłkowa, 1989, с. 24).

вована подібністю реакції тіла людини на хворобу та емоційний стан страху і пов'язана з деміфологізацією уявлень про етіологію захворювань, порівн.: як *лихоманка (лихорадка) б'є / аж лихорадка б'є* з семантикою: 1) 'хтось тремтить, здригається'; 2) зі сл. *труситися, тіпатися, тремтіти* 'дуже погано комусь' (СФУМ, 2003, с. 339), як *лихоманка стрепехнула (взяла)* – 'хтось відчув озноб, здригнувся, затремтів; комусь раптом стало моторошно, страшно' (СФУМ, 2003, с. 339), *тряця (пропасниця, лихоманка) трусить (трясе)* – 'дрижати, тремтіти, трястися від холоду, страху, хвилювання, хворобливого стану' (ФСУМ, 1993, с. 902), *вдарила тряця* – 'хто-небудь раптово злякався, утративши контроль над собою' (ФСУМ, 1993, с. 901) тощо.

У фразеології польської мови персоніфікація малярії відображена через кодування дій уособленої хвороби, що призводили до хворобливого фізичного стану, коли температура тіла людини то підвищується, то знижується, порівн. заг.-пол. *febra kogoś trzęsie* (SJPSzym I, 1993, с. 578), малопол. *zimno kogoś bije* (МРКJ II, 1907, с. 436; Zb I, 1877, с. 55), що описують симптоми хвороби, та подібні ФО малопол. *febra kogoś tłucze* (SGP VII, 1977–2015, с. 467) зі значенням 'хтось знервований, починає сварку' і мазовец. *ciotucha kogoś trzęsie* – 'хтось відчуває гнів, злість' (SGP IV, 1977–2015, с. 409) (*ciotucha* – діал. назва лихоманки, порівн. ще *zimna ciotucha* (SGP IV, 1977–2015, с. 40)).

У південно-західних говірках української мови на позначення лихоманки функціонують лексеми-евфемізми *цьотка, тітоха*, правдоподібно, утворення від лексеми *тітка*, порівн.: *чи ті цьотка напала?* із поясненням 'цьотка – горячка, лихорадка, пропасниця' (Фр. III, 1901–1910, с. 298), *тітоха би ті біла!* (Фр. II, 1901–1910, с. 211). Фіксуючи народне вірування про інфекційність малярії, І. Франко зазначає: «не кажи „фрибра“, бо ты сьи вчіпит, але кажи „цьотка“» (Фр. III, 1901–1910, с. 529). Назву хвороби промовляли вголос разом із захисною магичною формулою: *фрибра – чорне би і лице було!* (Фр. III, 1901–1910, с. 251). Самі назви хвороби укр. діал. *цьотка, тітоха*, а також пол. застаріле і діал. *ciotka* (L I, 1854–1860, с. 313; SGP IV, 1977–2015, с. 407), *ciotucha* (L VI, 1854–1860, с. 1062; SGP IV, 1977–2015, с. 409) указують на персоніфікацію хвороби в уявленнях слов'ян.

Найчастіше дії хвороби відображають ФО-прокляття, напр.: заг.-укр. *хай тебе хиндя попотрясе!* (Ном., 1993, с. 192), *щоб тряця взяла* (ФСУМ, 1993, с. 902), *вбий тя тряця!* (Ном., 1993, с. 192), *бий (бери, тряси) тряця* (СФУМ, 2003, с. 725), кіровоград. *побий тебе тряця* (Вікт., 2006, с. 295),

півд.-зах. *била би тобов пропасниці!* (Фр. II, 1901–1910, с. 601), *зимниці би тобов трісла!* (Фр. II, 1901–1910, с. 184), *а вчепила би сі тебе фрибра* (Фр. I, 1901–1910, с. 299), порівн. заг.-пол. *żeby go febra porwała!* (L I, 1854–1860, с. 647), *bodaj cię febra trzęsa!* (NKPP I, 1969–1978, с. 562), *niech cię febra (frybra) ściśnie!* (NKPP I, 1969–1978, с. 562), малопол. *żeby cie frybra utłukła!* (SGP VII, 1977–2015, с. 467), *a niech go frybra weźnie!* (SGP VII, 1977–2015, с. 467), *zeby cie łograska* [‘ograżka’] *wzięna* (MPTL XXVI, 1967, с. 288), мазовец. *niech ich tam ograska* [‘ograżka’]! (LL V, 1961, с. 104), малопол. *bodaj cię zimno trzęsa!* (Krak III, 1871–1875, с. 163), *a bodaj cię zimno wytrzęsa!* (Łęcz, 1889, с. 11) тощо.

Тракування хвороби як істоти демонічної за своєю сутністю інтерпретоване у ФО: *трясця його знає* (ФСУМ, 1993, с. 902), *хиндя його знає* (ФСУМ, 1993, с. 925; ФСГЖ, 2010, с. 181), *трясця носить* (СФУМ, 2003, с. 76), *трясця вхопить (схопить)* (СФУМ, 2003, с. 725), для яких характерна заміна компонента, що є назвою хвороби, будь-яким іншим на позначення нечистої сили¹⁰ (порівн. також ФО, що функціонують як лайливі вислови: *хай йому (їй, тобі, їм, вам) трясця* [СФУМ, 2003, с. 726], *трясця йому (їй, тобі, вам, їм) в печінки* [СФУМ, 2003, с. 725], *трясця тобі в нуп* [ФПССС, 2013, с. 256], *трясця його (її, їхній, твоїй, вашій) матері* [СФУМ, 2003, с. 725; порівн. Фр. III, 1901–1910, с. 227; СВФ, 2013, с. 173]).

В українській фразеології закодівано також елементи магічного лікування малярії, порівн. ФО: *пропасницю відігнати*, подану І. Франком із коментарем: «її відганяють закляттями, які мають за собою дуже стару і цікаву літературну традицію» (Фр. II, 1901–1910, с. 601), *пропасницю спротивити* (Фр. II, 1901–1910, с. 601), пояснення до якої містить ще один метод лікування захворювання: «для прогнання лихорадки треба їсти як раз противне тому, чого забагається» (Фр. II, 1901–1910, с. 601). Виникнення зазначеного методу лікування ґрунтоване на персоніфікації хвороби, адже «всі забганки хворого на лихоманку є справою дівчини-лихоманки, яка оволоділа ним» (Булашев, 1993, с. 217). За народними віруваннями, якщо не зважати на бажання уособленої лихоманки, то вона найближчим часом покине хворого, унаслідок чого настане одужання.

¹⁰ Про взаємозамінність компонентів на позначення нечистої сили та інших надприродних сил в українській фразеології, мотивованій міфологічним етнокодом культури, писала Ірина Чибор (2015), а про взаємозамінність компонентів на позначення хвороби і нечистої сили в польській фразеології зазначено в статті Моніки Булави (Buława, 2016).

У польській народній медицині практикували подібний спосіб лікування різних хвороб, зокрема лихоманки. Щоб прогнати хворобу з тіла, хворому потрібно було з'їсти що-небудь огидне (див. Biegeleisen, 1929, с. 325), звідси великопол. *zbrzydzić ograżkę* (MacSł, 1969, с. 182).

Уявлення про уособлення **правця** – гострого інфекційного захворювання, що супроводжується корчами й часто призводить до летальних наслідків (СУМ VII, 1970–1980, с. 501), репрезентовано у фразеології тільки української мови¹¹, напр.: *правець ударив* – ‘хтось помер; когось не стало’ (СФУМ, 2003, с. 55), сх.-слоб., степ. *напав правець на кого* – ‘хто-небудь помер’ (ФСССГД, 2013, с. 405), порівн. ще заг.-укр. *правецем поставити* (ФСУМ, 1993, с. 681), кіровоград. *правецем поставило* (Вікт., 2006, с. 313) – ‘1) померти; 2) заціпеніти на місці’, житом. *правецем ставить* із семантикою ‘метушлива людина’ (ФСГЖ, 2010, с. 141), у яких дієслівний компонент виражає дії, виконувані персоніфікованою хворобою. Компонент *правець* наявний також у структурі українських ФО-проклять: *щоб тебе правецем поставило!* (Ном., 1993, с. 592), *щоб тебе правецем виправило!* (ФСУМ, 1993, с. 98).

В українській і польській фразеології відобразилися уявлення, у яких персоніфіковано епідемічні захворювання, зокрема чуму, холеру. Як свідчить фактичний матеріал, **чума** (пол. *dżuma*, діал. *сіума*¹²) у народних уявленнях негарна, позбавлена краси, порівн. ФО: середн.-поліс. *страшний як чума* (Добр., 2003, с. 86), хмельн. *страшна як чума* (Ков., 2011, с. 103); дуже худа, напр.: сх.-слоб., степ. *чума ходяча* – ‘1) лайливий вислів; 2) дуже худа людина’ (ФСССГД, 2013, с. 533), нижн.наддніпр. *чума ходяча* (Чаб., 2001, с. 153); зла, порівн.: середн.-поліс. *лихий як бендерська чума* (Добр., 2003, с. 37), жінка похилого віку (порівн. хмельн. *стара як чума* – ‘дуже стара’ (Ков., 2011, с. 103)), що викликала панічний страх у людей: *як чуми* зі сл. *боятися* ‘дуже сильно’ (ФСУМ, 1993, с. 958), *як від чуми* зі сл. *утікати, шарахатися, сахатися* ‘з почуттям страху’ (ФСУМ, 1993, с. 958), порівн.

¹¹ У польській мові на позначення названої хвороби використовують лексему *tyfus*, проте ця назва не функціонує у ФО.

¹² Правдоподібно, лексема *сіума*, поширена в малопольських говірках, є запозиченням зі східнослов'янських мов, оскільки зафіксована в малопольському та мазовецькому діалектах, де можливі впливи української, білоруської та російської мов. Принагідно зазначимо, що в етимологічному словнику польської мови Францішка Славського зазначено, що пол. *dżuma* – запозичення з української мови (див. SEJPSław I, 1952–1982, с. 214).

заг.-пол. *uciekać jak od dżumy* (SW I, 1900–1927, с. 669). Вплив на фізичний стан людини персоніфікована чума здійснювала, виконуючи певні дії, що відобразилися у ФО-прокляттях: заг.-укр. *а щоб на вас чума насіла, матері ваший чорт!* (Ном., 1993, с. 192), *чума б забрала* (ФСУМ, 1993, с. 958), мало-пол. *bodaj cię ciuta wzięła* (SGP VII, 1977–2015, с. 341) тощо.

Подібні уявлення, зокрема про зовнішній вигляд хвороби, кодують ФО з компонентом *холера*¹³ (пол. *cholera*), порівн.: *виглядає як холера* – ‘дуже страшний, страхолюдний’ (ССНП, 1993, с. 157), середн.-поліс. *старий як холера* (Добр., 2003, с. 105). Уособлення холери в уявленнях на фразеологічному рівні репрезентовано через дієслівні компоненти, що виражають дії хвороби, спрямовані на людину, напр.: півд.зах. *най холера вас понападає!* (Фр. III, 1901–1910, с. 531), *бодай вас холера викришила!* (Фр. III, 1901–1910, с. 531), *аби їх холера найшла!* (Фр. III, 1901–1910, с. 531), кіровоград. *щоб тебе холера забрала* (Вікт., 2006, с. 432), заг.-пол. *bodaj cię cholera wzięła!* (SJPSzym I, 1993, с. 270), *bodaj was cholera wydusiła!* (SJPDor I, 1958–1969, с. 890), *niech ich cholera weźmie, trzaśnie* (SJPDor I, 1958–1969, с. 891), також скорочені форми *ażeby was cholera* (SJPDor I, 1958–1969, с. 890); *niech ich cholera* (SJPDor I, 1958–1969, с. 891), малопол. *ażeby cię cholera spotkała* (Łęcz, 1889, с. 11). ФО-прокляття заг.-укр. *щоб ти холери наївся!* (ФСУМ, 1993, с. 525), півд.-зах. *наїджте ся холери!* (Фр. II, 1901–1910, с. 430), правдоподібно, указують на спосіб проникнення холери в тіло людини, власне через їжу.

Компонент *холера* наявний також у ФО як української, так і польської мов, що функціонують як лайливі вислови, напр.: *що за холера?* (ФСУМ, 1993, с. 933), *нема холери на...* (Уд. II, 1984, с. 64) (порівн. подібне пол. *zarazy nie ma na kogo* (SJPDor X, 1958–1969, с. 735)), *холера з ним* (ФСУМ, 1993, с. 933) – уживаються для вираження незадоволення, гніву, волин. *на холеру* – грубо ‘навіщо (про щось зовсім непотрібне)’ (СВФ, 2013, с. 180), *холера ясна* – ‘вигук, що передає крайнє незадоволення, роздратування’ (СВФ, 2013, с. 180), порівн. заг.-пол. *na cholere; po cholere; na jaką cholere; po jaką cholere* – ‘для чого? з якою метою? непотрібно’ (SJPDor I, 1958–1969, с. 891), *cholera z taką pogodą!* (SJPDor I, 1958–1969, с. 890), *cholera jasna* (ISJP I,

¹³ Холеру уявляли в народі в образі простоволосої жінки, яка плачучи блукає селами й містами в самій сорочці, і там, де почують її плач, неминуче починається мор (див. Чубинський, 1995, с. 220; Булашев, 1993, с. 217) або в зооморфному образі білої собаки, де собака гине – там холера (Чубинський, 1995, с. 126; Marczewska, 2012, с. 167–169, 171).

2000, с. 172), *idź do cholery!* (SW I, 1900–1927, с. 290; SJPDor I, 1958–1969, с. 891), *jedna cholera* (PSWP VII, 1994–2005, с. 53), мазовец. *idź pod cholere* (SGP IV, 1977–2015, с. 13), малопол. *cholera ta z nim* (SGP IV, 1977–2015, с. 12), що, своєю чергою, указує на трактування хвороби як демонічної істоти чи ширше надприродної сили, від якої залежало життя людини, порівн. ще зах.-поліс. *хол'ера його знає* – ‘не знаю’ (Арк., 2003, с. 130), заг.-пол. *cholera (go, ich itp.) wie* (SJPDor I, 1958–1969, с. 891; SJPSzym I, 1993, с. 270), зах.-поліс. *до хол'ери* – ‘дуже багато’ (Арк., 2003, с. 130), волин. *до холери [i трошки]* – грубо ‘багато’ (СВФ, 2013, с. 180), лемк. *до холери й трохи* – ‘дуже багато’ (ФСЛГ, 2012, с. 245), заг.-пол. (*czegoś jest do cholery (i trochę)*) (SJPSzym I, 1993, с. 270), *od cholery (i trochę)* (ISJP I, 2000, с. 172) – ‘(чогось є) дуже багато’, *jak cholera* ‘дуже, швидко, інтенсивно’ (SJPDor I, 1958–1969, с. 891); і синонімічні ФО із компонентом укр. *чорт* (бiс, дiдько, диявол) пол. *diabeł (bies)*: заг.-укр. *дiдько (диявол) [його (вас, їх)] знає* (СФУМ, 2003, с. 202), *чорт (бiс) знає* (ФСУМ, 1993, с. 952), *до чорта (бiса, дiдька)* (ФСУМ, 1993, с. 805), заг.-пол. *diabeł wie, diabli wiedzą* (SJPDor II, 1958–1969, с. 121); *mieć czego do diabła* (SJPDor II, 1958–1969, с. 120) тощо.

Явище персоніфікації хвороби виразно репрезентують ФО із компонентом **гостець** (пол. *gościec*), за медичною термінологією – ревматизм – інфекційно-алергічне захворювання серцево-судинної системи, суглобів і м'язів людини (СУМ VIII, 1970–1980, с. 472). Лексема *гостець* є табуйованим утворенням від слова *гiсть* (ЕСУМ I, 1982–2012, с. 575). Варто зазначити, що сама назва хвороби *гостець* пов'язана з явищем персоніфікації хворобливих фізичних станів у народній культурі слов'ян. Лексема *гостець* первинно позначала ‘маленький гiсть’ або ‘милий, добрий гiсть’ (SEJPSław I, 1952–1982, с. 327) і, як стверджує М. Марчевська, відображає своєрідне «мислення про хворобу як про гостя, що відвідує / навідує тіло, а отже, приходить і відходить» (Marczewska, 2012, с. 65–66).

За етнографічними відомостями, *гостець* – це мала, зла істота, яка без перешкод може потрапити (ввійти) до тіла людини і поселитися в будь-якій його частині, зазвичай у кістках (див. Гнатюк, 2000, с. 194; Булашев, 1993, с. 219), уособлення хвороби, що живе в кожній людині, «невидимий гiсть» (Lud III, 1897, с. 254), порівн.: заг.-укр. *що гостець полюбить!* (Ном., 1993, с. 373), півд.-зах. *чую го, як гостець у крижах* (Фр. I, 1901–1910, с. 438), *ходить за мною, як гостець по костех* (Фр. III, 1901–1910, с. 276), порівн. пол. *chodzi po kościach jak gościec* (НКРР I, 1969–1978, с. 190).

Перебіг хвороби характеризується ломотою в кістках, що уявляли в народі наслідком конкретних дій міфічної істоти, напр.: *мене як гостець бабу* (ССНП, 1993, с. 41; див. *Ном.*, 1993, с. 203; *Фр. I*, 1901–1910, с. 438), *мене як гостець діда* – ‘занудливо розповідає’ (ССНП, 1993, с. 41), у говірках Житомирщини ця ФО функціонує зі значенням ‘знущатися з кого-небудь’ (ФСГЖ, 2010, с. 16), порівн. ще ФО-прокляття: *нехай тебе середь шляху гостець побьє!* (*Ком.*, 1890, с. 78), *ломив би ти гостець кости* (*Фр. I*, 1901–1910, с. 438), *а гостець би ти крижі ломив* (*Фр. I*, 1901–1910, с. 438), *гостець би ти пальці повикручував* (*Фр. I*, 1901–1910, с. 438), лемк. *же бы ты гостець покрутил* (*ФСЛГ*, 2012, с. 65) тощо. У лексикографічних джерелах польської мови не зафіксовано подібних ФО-проклять із компонентом *gościec*. Щоправда, для опису хворобливого стану використовують вільні словосполучення *gościec łamał kogoś*; *gościec połamał kogoś* (*SGP VIII*, 1977–2015, с. 665) тощо.

За традиційними уявленнями *гостець* – це невиліковна хвороба (порівн. *на гостець нема ліку* (*Фр. I*, 1901–1910, с. 438)), уособлена в образі маленької істоти, яка приховано перебуває в тілі кожної людини і за певних умов виявляє себе (порівн. *Гр. I*, 1907–1909, с. 318; *SGP VIII*, 1977–2015, с. 666), звідси ФО *гостець му спротивив*, зафіксована І. Франком з поясненням: «зробив йому якусь прикрість, дослівно: зробив щось таке, що утаєний у його тілі гостець почав докучати йому» (*Фр. I*, 1901–1910, с. 438), порівн. *малопол. gościec się sprzeciwił* (*SGP VIII*, 1977–2015, с. 667) і *trafić komuś na gościec* – ‘догодити комусь’ (*SGP VIII*, 1977–2015, с. 667), *zagoić goścca* із семантикою ‘задовольнити забаганки, пов’язані з їжею’ (*SGP VIII*, 1977–2015, с. 667) тощо.

У сучасному мовленні українці ФО з компонентом *гостець* практично не живають, проте із семантикою ‘ревматизм’ функціонують ФО: *кіровоград. наче хто кожну кісточку виверта* (*Вікт.*, 2006, с. 234), *кости виламає* (*Вікт.*, 2006, с. 185), *все тіло викручує* (*Вікт.*, 2006, с. 78), у яких опосередковано вказується на виконавця дій, що призводять до описаного фізичного стану людини.

В українській фразеології збереглися одиниці з компонентом *грець*, що репрезентують народні уявлення про етіологію паралічу – хвороби, яка позбавляє якусь частину тіла, орган здатності нормально рухатися (*СУМ II*, 1970–1980, с. 164). У Б. Грінченка *грець* – ‘апоплексичний удар, параліч, простріл’ (*Гр. I*, 1907–1909, с. 324). Лексема *грець* – ‘похідне утворення від дієслова *грати*, назва зумовлена мимовільними незвичними

рухами чи криками хворих» (ЕСУМ I, 1982–2012, с. 592). Кодування культурної інформації про демонічну сутність захворювання простежуємо у ФО-прокляттях: *щоб вас греці мордували* (Ном., 1993, с. 629), *щоб тебе грецяка поносив на вилах* (Гр. I, 1907–1909, с. 324), *грець тебе побивай!* (Ном., 1993, с. 629; Гр. I, 1907–1909, с. 324), *бодай тебе грець вимивав!* (Ном., 1993, с. 192), *хай би грець забрав (узав)* (ФСУМ, 1993, с. 197) та стійкому порівнянню як *параліч (грець) ударив (розбив)* (ФСУМ, 1993, с. 607), у яких наявний дієслівний компонент позначає дії, притаманні демонічній істоті, порівн. ФО: *грець ухопив* – ‘хтось раптово захворів, зник або загинув, щось недобре трапилося з кимсь’ (СФУМ, 2003, с. 168), *грець поніс* (ФСУМ, 1993, с. 197), що виражає незадоволення, та нижн.-наддніпр. *грецяка принесла* – ‘хтось прийшов небажаний’ (Чаб., 2001, с. 31). ФО із компонентом *грець* функціонують також в емоційно-зниженому узусі: *що воно за грець?* (ФПССС, 2013, с. 82), *на греця* (СФУМ, 2003, с. 169; ФПССС, 2013, с. 82), *хай йому грець* (ФСГЖ, 2010, с. 50), *грець з ним (з тобою, з нею)* (СФУМ, 2003, с. 168) тощо.

У польській мові лексема *грець* не функціонує. Лексикографічні джерела польської мови фіксують ФО-прокляття з компонентом *paraliż* (діал. *paralusz, pararus*), що позначає ‘параліч’, напр.: великопол. *a niech to paralusz weźmie!* (Skoc III, 1980–1985, с. 18), малопол. *idź do pararusa* (Zb II, 1878, с. 251), *a idźże do paralusza!* (Pigoń, 1957, с. 106), мазовец. *wynoś sie do pararusa* (SKJ V, 1894, с. 118), порівн. також застаріле заг.-пол. *bodajże go 500 paraliżów naruszyło* (L IV, 1854–1860, с. 46), *bodaj go paraliż naruszył* (SW IV, 1900–1927, с. 55), *żeby go (je, ich itp.) paraliż tknął, skręcił* (SFJP I, 1967, с. 649) тощо.

Фразеологія української та польської мов кодує уявлення про етіологію **апоплексії** – тяжкого хворобливого стану, викликаного крововиливом у мозок або закупоркою мозкових судин (див. СУМ I, 1970–1980, с. 55). Зокрема, збереглися ФО-прокляття з компонентом укр. *шляк* (діал. *шляг*), пол. *szlag* (діал. *szlak, ślak*). Названі лексеми вважають запозиченням з німецької *Schlag* ‘удар; параліч’ (ЕСУМ VI, 1982–2012, с. 442), ‘удар, ударяння; апоплексичний удар; апоплексія; биття’ (від *schlagen* ‘бити, ударяти’) (SEJPBoryś, 2005, с. 604). В обох мовах зазначені лексеми первинно позначали апоплексичний удар та його наслідки, зокрема параліч (див. СУМ I, 1970–1980, с. 55; SStp VIII, 1953–2002, с. 572; L V, 1854–1860, с. 594; SW VI, 1900–1927, с. 631–632). В українській мові слово *шляк* (*шляг, шлях*) функціонує тільки як компонент ФО-проклять,

поширених у південно-західних говірках, напр.: *а шляк би ти трафив під серце!*; *шляк би те поганий трафив!*; *шляк би тебе трафив, аби тебе впік!*; *шляк би тебе трафив!*; *шльики шльиченні би ти трафили!* (Фр. III, 1901–1910, с. 341) тощо, які уживають як лайку. Аналогічно в польській мові лексема *szlag* функціонує тільки як компонент ФО *szlag kogo trafił* (*trafił*) – ‘хтось дістане апоплексичний удар’, а також у ФО-прокляттях: *niech cię (go, was) szlag trafi; szlag (by) to trafił; niech to wszystko szlag trafi* (SJPDor VIII, 1958–1969, с. 1123), малопол. *żeby cie szlak trafił w samo serce* (MPTL XXVI, 1967, с. 288), порівн. ще великопол. *idź do ślaka!*; *pal go szlak!* [Kuj II, 1867, с. 277] і синонімічні ФО з компонентом *diabeł*: *idź do diabła!*; *pal (cię, go, was, ich) diabli* (SJPDor II, 1958–1969, с. 120).

Проникненням демонічної істоти (зокрема, диявола) в тіло людини пояснювали вияви **епілепсії** – хронічної нервової хвороби, яка характеризується приступами розладів свідомості, що в типових випадках супроводжується загальними корчами (СУМ II, 1970–1980, с. 483). Як свідчать етнографічні записи, причину епілепсії гуцули вбачали в діях нечистого, який, поселившись в організмі, «розщибає свою жертву зразу рідко коли, опісля ж щораз частіше, аж у кінці доходить до того, що хорим мече щодня або кожної ночі – і остаточно замучить його на смерть» (Болтарович, 1990 с. 21).

В українській мові функціонує кілька найменувань цієї хвороби, напр.: *чорна неміч* (Дубр., 1917, с. 83), *чорна хвороба* (СФС, 1988, с. 44; Вікт., 2006, с. 423), кіровоград. *чорна болячка, чорна болєзнь* (Вікт., 2006, с. 423)¹⁴, *зла хвороба* (Вікт., 2006, с. 153), *родимець* (заг.-укр. *щоб тебе родимець побив (убив, взяв)!* (Ном., 1993, с. 192), *щоб родимець побив* (ФСУМ, 1993, с. 742)), а також діал. *кадук* – ‘падуча хвороба; чорт, біс’, що є запозиченням з польської мови (пол. *kaduk* первинно ‘епілепсія’, а також ‘чорт, біс; кат; лихо’ походить від лат. *cadūsus* ‘падаючий’ [ЕСУМ II, 1982–2012, с. 340; порівн. SEJPSław II, 1952–1982, с. 17–18]), порівн. заг.-укр. *за твоє добро* –

¹⁴ У семантичній структурі українських народних назв епілепсії, на думку Г. Дидик-Меуш, ядерною є сема ‘чорний колір обличчя під час нападу недуги’, хоча дослідниця припускає, що визначальним може бути й переносне значення слова *чорний* – ‘згубний, виснажливий (про хворобу)’ (СУМ XI, 1970–1980, с. 354) або ‘символічне значення слова в українській мовній культурі – ‘колір жалоби, смутку, розлуки, смерті, біди...’ (Дидик-Меуш, 2008, с. 319). Зауважимо, що в етнокulturі українців чорний – це ще й ознака зовнішнього вигляду чорта, із діями якого пов’язують у народі етіологію епілепсії.

кадук тобі в ребро (Ном., 1993, с. 227), *кадук твої матері!* (Ном., 1993, с. 194), півд.-зах. *кадук би ти взьив!* (Фр. II, 1901–1910, с. 235). І. Франко в коментарі до останньої ФО визначає лексему *кадук* як ‘смерть, загибель’, ‘божок смерті’ (Фр. II, 1901–1910, с. 235).

У польській мові поширені такі назви епілепсії: *padaczka*, застаріле *wielka choroba* (SJPDor IX, 1958–1969, с. 1032), *ciężka choroba* (L I, 1854–1860, с. 309) (останні дві назви продовжують функціонувати в діалектах: *ciężka choroba* (SGP IV, 1977–2015, с. 31), *wielka choroba* (SGP IV, 1977–2015, с. 31–32)), порівн.: *padaczka go tucze* (SW, VII с. 67), малопол. *ciężká choroba jo bije* (SGP IV, 1977–2015, с. 31), *wielgá choroba kogoś bije* (SGP II, 1977–2015, с. 145), мазовец. *bodaj cię wielga choroba tłuła!* (Maz V, 1885–1890, с. 31) тощо. Лексема *кадук* у лексикографічних джерелах польської мови зафіксована з позначкою *застаріле* і має значення ‘злий дух; диявол’ (SEJPSław II, 1952–1982, с. 17), ‘епілепсія’ (SJPSzym I, 1993, с. 854), порівн. ФО: застаріле *do kaduka, u kaduka; niech go (ciebie, was, ich) kaduk porwie; niech go (ciebie, was, ich) kaduk zje; po (kiego, jakiego) kaduka; kaduk wie* (SJPDor III, 1958–1969, с. 461).

Етіологію **завійниці**¹⁵ (завійної завіни) пов’язують з народними уявленнями про те, що можна захворіти від безпосереднього зіткнення людини з вихором (див. Чубинський, 1995, с. 40; ЕСУМ II, 1982–2012, с. 218; Болтарович, 1990, с. 19–20). Варто зауважити, що народна уява наділила нечистого здатністю до перевтілення в атмосферні явища, зокрема у вихор (див. СД V, 1995–2012, с. 521). В українській фразеології уявлення про назване захворювання зреалізовано у ФО-прокляттях: *щоб тебе завійна узяла!* (Ном., 1993, с. 192), *нехай тебе завійна візьме!* (Ном., 1993, с. 192), *бодай тебе взяла завійниця!* (Ном., 1993, с. 192), порівн. також нижн.-наддніпр. *завіна взяла* – ‘про хворобу, неміч’ (Чаб., 2001, с. 44). Перебіг хвороби зазвичай супроводжувався різким болем, який важко було знести, звідси ФО *як на завійницю кричить* – ‘голосно, несамовито кричить’ (ССНП, 1993, с. 56). ФО *шептати від завійної* (ФПССС, 2013, с. 109) репрезентує давній спосіб лікування цієї хвороби, що базувався на вірі в магічну силу слова.

Кольку (колотьбу) – гострий, приступоподібний біль у животі, боці (ЕСУМ II, 1982–2012, с. 528) – уособлювали в образі жінки, завитої

¹⁵ Завійниця – різкий біль у грудях або животі (СУМ III, 1970–1980, с. 51).

в перемітку (Гнатюк, 2000, с. 203). Походження лексеми *колька* пов'язують з видозміною слова *коліки*, зближеного з *колька* 'колючка, скабка', *колький* 'колючий', похідними від *колоти* (ЕСУМ II, 1982–2012, с. 528). Як стверджує І. Франко, *кольки* уявляли «якимись спеціальними не то органами, не то живими або навіть демонічними істотами, що „хапають“, мучать чоловіка, коли їм захочеться» (Фр. I, 1901–1910, с. 298), звідси значна кількість ФО-проклять: *щобъ тебе Колька колола!* (Ком., 1890, с. 78), півд.-зах. *а кололи би ти кольки!* (Фр. II, 1901–1910, с. 285), *вхопили би ти кольки* (Фр. I, 1901–1910, с. 298), *колька тебе беру!* (Фр. II, 1901–1910, с. 286), *а бигдай жи те кольки сперли!* (Фр. III, 1901–1910, с. 462), *іла би ти колотьба!* (Фр. II, 1901–1910, с. 225, 285), *взвила би ти сі колотьба!* (Фр. I, 1901–1910, с. 155), порівн. пол. *bodaj cię śmiertelne kolki sparły* (SW II, 1900–1927, с. 403), *żeby ją kolki sparły!* (SJPDor III, 1958–1969, с. 821), *a bodajże cię kolka sparła* (NKPP II, 1969–1978, с. 102), *niech go kolki wezmą* (NKPP II, 1969–1978, с. 102), малопол. *niech go kolka skole* (ME VI, 1903, с. 304), мазовец. *pal go kolka!* (Zb VIII, 1884, с. 255), *bodaj ju kolky sperły!* (Wmal, 1925, с. 20). Сучасні фразеографічні джерела української мови із компонентом *колька* подають ФО: [аж] *кольки колють (спирають) / аж колька коле (спирає)* із семантикою 'хто-небудь страждає від заздрощів' (СФУМ, 2003, с. 306), порівн. пол. *sparły mnie kolki* 'вираження обурення, гніву' (NKPP II, 1969–1978, с. 103), що свідчить про деміфологізацію уявлень.

Українська діалектна фразеологія репрезентує уявлення про місце локалізації *кольки* після потрапляння до організму людини: середн.-поліс. *сидить як колька в печінці* (Добр., 2003, с. 64), порівн. також *він мені у печінках сидить* (Ном., 1993, с. 156) і житом. *у печінці сидить – 1) дошкуляти; 2) набридати* (ФСГЖ, 2010, с. 133).

Надприродна, демонологічна сутність захворювання реалізована у ФО: зах. поліс. *кол'ка його в'ідає* – 'не знаю' (Арк., 2003, с. 98), *до кол'ки – дуже багато* (Арк., 2003, с. 98), волин. *до кольки* – 'дуже багато' (СВФ, 2013, с. 82), порівн. мазовец. *kolka jéch tam hié* ['wie'] (рукопис з *Janki Młode*), *do kolki* (рукопис з *Zuzułka węgr*), *od kolki* – 'багато' (рукопис з *Janki Młode*) та малопол. *tysiąc kolek* (Rud, 1892, с. 102), що функціонує як лайка.

Отже, у фразеології української та польської мов заковано уявлення про персоніфікацію хвороб, за допомогою яких пояснювали причини того чи того фізичного стану людини. Репрезентації уособлених образів хвороб в українській фразеології властиве кодування, по-перше, особливостей зовнішнього вигляду міфічної істоти, схожого із зовнішнім виглядом хворої

людини; по-друге, конкретних дій уособленої хвороби, що призводили до погіршення самопочуття, смерті через хворобу; по-третє, народних способів лікування хвороби. У фразеології польської мови явище персоніфікації хвороб репрезентоване в основному через кодування дій уособленої хвороби (надприродної сили), проте наявні поодинокі випадки збереження у ФО інформації щодо зовнішнього вигляду хвороби та способів її лікування.

Скорочення

Словники

- Арк. – Аркушин, Г. (2003). *Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині*. Люблін: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze Oddział w Lublinie.
- Вікт. – Вікторіна, О. М. (2006). *Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини*. Кіровоград: Центрально-Українське видавництво.
- Гр. – Грінченко, Б. Д. (1907–1909). *Словарь української мови*, т. 1–4. Київ.
- Добр. – Добролюба, Г. М. (2003). *Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій*. Житомир: Волинь.
- Дубр. – Дубровський, В. (1917). *Московсько-українська фразеологія*. Київ: Київська Друкарська спілка.
- ЕСУМ – (1982–2012). О. С. Мельничук (ред.), *Етимологічний словник української мови*, т. 1–7. Київ: Наукова думка.
- Ков. – Коваленко, Н. Д. (2011). *Слова з язика, як бджоли з вулика. Матеріали до словника народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини*. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький.
- Ком. – Комаров, М. (1890). *Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь*. Одеса: Типографія Е. І. Фесенко.
- Мац. – Мацюк, З. С. (2013). *Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся*. Луцьк : Захарчук В. М.
- Ном. – Номис, М. (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Київ: Либідь.
- Пуш. – Пушик, С. Г. (2009). *Приповідки: почув, записав і впорядкував Степан Пушик*. Івано-Франківськ: Фоліант.
- СБГ – (2005). Н. В. Гуїванюк (ред.), *Словник буковинських говірок*. Чернівці: Рута.
- СВФ – Кірілкова, Н. В. (2013). *Словник волинських фразеологізмів*. Рівне; Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія».

- СД – (1995–2012). Н. И. Толстой (ред.), *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, т. 1–5. Москва: Международные отношения.
- ССНП – Юрченко, О. С., Івченко, А. О. (1993). *Словник стійких народних порівнянь*. Харків: Основа.
- СУМ – (1970–1980). *Словник української мови*, т. 1–11. Київ: Наукова думка.
- СФС – Коломієць, М. П., Регушевський, Є. С. (1988). *Словник фразеологічних синонімів*. Київ: Радянська школа.
- СФУМ – (2003). В. М. Білоноженко (ред.), *Словник фразеологізмів української мови*. Київ: Наукова думка.
- Уд. – Удовиченко, Г. М. (1984). *Фразеологічний словник української мови*, т. 1–2. Київ: Видавництво АН України.
- ФПССС – (2013). В. Д. Ужченко (ред.), *Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини ХІХ століття*. Луганськ: Видавництво ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка».
- Фр. – Франко, І. (1901–1910). *Галицько-руські народні приповідки*, т. 1–3. Львів: Наукове товариство ім. Тараса Шевченка.
- ФСГЖ – Доброльожа, Г. М. (2010). *Фразеологічний словник говірок Житомирщини*. Житомир: ПП Туловський.
- ФСЛГ – Ступінська, Г. Ф., Битківська, Я. В. (2012). *Фразеологічний словник лемківських говірок*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
- ФСССГД – Ужченко, В. Д., Ужченко, Д. В. (2013). *Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу*, вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка».
- ФСУМ – (1993). В. М. Білоноженко (ред.), *Фразеологічний словник української мови*, кн. 1–2. Київ: Наукова думка.
- Чаб. – Чабаненко, В. (2001). *Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянини*. Запоріжжя: Стат і Ко.
- ISJP – (2000). M. Bańko (red.) *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- L – Linde, S. B. (1854–1860). *Słownik języka polskiego*, wydanie drugie, poprawione i pomnożone, t. 1–6. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- MacSł – Maciejewski, J. (1969). *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk)*. Toruń: PWN.
- NKPP – (1969–1978). *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*: w oparciu o dzieło Samuela Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego, t. 4: opracował Stanisław Świrko przy współudziale Dobrosławy Świerczyńskiej i Sabiny Świrko, t. 1–3. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- NSPP – (2002). A. Markowski (red.), *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- PSWP – (1994–2005). H. Zgólkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50. Poznań: Kurpisz.
- SEJPBoryś – Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- SEJPSław – Sławski, F. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- SFJP – Skorupka, S. (1967). *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SGP – (1977–2015) *Słownik gwar polskich*, red. M. Karaś (Źródła, t. 1), J. Reichan (t. 2–8), S. Urbańczyk (t. 2–5), J. Okoniowa (t. 6–8), B. Grabka (t. 7–8), Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN (t. 1–3), Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN (t. 4–9, z. 2).
- SJPDor – (1958–1969). W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1–11. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SJPSzym – (1993). M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1–3. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SStp – (1953–2002), S. Urbańczyk (red.), *Słownik staropolski*, t. 1–11, Wrocław–Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk.
- SW – (1900–1927). J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1–8. Warszawa: Kasa Mianowskiego.
- USJP – (2003). S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Джерела

- Krak – Kolberg, O. (1871–1875). *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, seria V–VIII: *Krakowskie*, cz. I–IV. Kraków: Fundusz J. R. Lubomirskiego.
- Kuj – Kolberg, O. (1867). *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, seria III, IV: *Kujawy*, cz. I–II. Warszawa.
- LL – Chętnik, A. (1961). Teksty ludowe. Miodobranie na Kurpiach. *Literatura Ludowa*, V, 4–6, s. 97–108.
- Lub – Kolberg, O. (1883–1884). *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, seria XVI, XVII: *Lubelskie*, cz. I–II. Kraków: Z pomocą Akad. Umiejętności.
- Lud III – Eljasz-Radzikowski, S. (1897). Polscy górale tatrzańscy, czyli Podhalanie i Tatry na początku wieku XIX (Rękopis współczesny, wydał, przetłumaczył i objaśnieniami opatrzył). *Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, t. 3, s. 225–273.
- Łęcz – Kolberg, O. (1889). *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, seria XXII: *Łęczyckie*. Kraków: Z pomocą Akad. Umiejętności.

- Maz – Kolberg, O. (1885–1890). *Lud. Jego zwyczaję, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, seria XXIV–XXVIII: Mazowsze. *Obraz etnograficzny*, t. 1–5. Kraków: Kasa im. Dra Józefa Mianowskiego.
- ME – Saloni, A. (1903). *Lud łańcucki. Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne*, t. 6, s. 187–421.
- MPKJ – W. T. [Włodzimierz Tetmajer] (1907). *Słownik bronowski. Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie*, t. 2, s. 427–474.
- MPTL XXVI – Gaj-Piotrowski, W. (1967). *Kultura społeczna ludu z okolic Rozwadowa*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Pigoń – Pigoń, S. (1957). *Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- PJPAN 37 – Szymczak, M. (1964). *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łączyckim, cz. 2: F–J, Prace Językoznawcze Polskiej Akademii Nauk*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN.
- Rud – Polaczek, S. (1892). *Wieś Rudawa. Lud, jego zwyczaję, obyczaję, obrzędy, piosnki, powiastki i zagadki*. Warszawa: Skł. gł. w księg. M. Arcta.
- Sand – Kolberg, O. (1865). *Lud. Jego zwyczaję, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, seria I: Sandomierskie. Warszawa.
- SKJ – Grzegorzewicz, W. (1894). *O języku ludowym w powiecie przasnyskim. Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie*, t. 5, s. 72–126.
- SKoc – Sychta, B. (1980–1985). *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, t. 1–3, Wrocław.
- WMal – Malinowski, W. (1925). *Gwara rębowska*. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Zb I – Kosiński, W. (1877). *Słowniczek prowincjonalizmów w okolicach Krakowa, Bochni i Wadowic. Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, t. 1, s. 37–56.
- Zb II – Siarkowski, W. (1878). *Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc. Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, t. 2, s. 209–259.
- Zb VIII – Ulanowska, S. (1884). *Niektóre materiały etnograficzne we wsi Łukowcu (Mazowieckim) zebrane. Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, t. 8, s. 247–323.

Бібліографія

- Афанасьев, А. Н. (2008). *Славянская мифология*. Москва: Эксмо.
- Болтарович, З. Є. (1990). *Народна медицина українців*. Київ: Наукова думка.
- Булашев, Г. (1993). *Український народ у своїх легендах, релігіях, поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування*. Київ: Фірма «Довіра».
- Вакалюк, Я. Ю. (1974). *Лексика народної медицини українських говорів Прикарпаття* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Ужгород.

- Вікторіна, О. М. (2009). *Лексика народної медицини і лікувальної магії у степових говірках Дніпро-Бузького межиріччя* (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Кіровоград.
- Гнатюк, В. (2000). *Нарис української міфології*. Львів: Інститут народознавства НАН України.
- Дидик-Меуш, Г. (2008). *Українська медицина: Історія назв*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Забылин, М. (1880). *Русский народ: Его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия*. Москва: М. Березин.
- Мойсієнко, В. М. (2000). Міфологізація уявлення «хвороби – прояв злих духів» у поліських віруваннях. In Ф. Д. Клімчук & В. А. Лабачэўская (Eds.), *Загароддзе – 2. Матэрыялы навукова-краязнаўчай канферэнцыі «Палесе – скрыжаванне культуры і часу»* (pp. 64–67). Мінск: Тэхналогія.
- Савченко, Л. В. (2009). Етіологія та персоніфікація хвороб у дзеркалі анімічних вірувань українців і їх відображення у фразеології. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: Серия: Филология. Социальные коммуникации*, 22/61(1), 454–461.
- Чибор, І. С. (2015). *Репрезентація міфологічного етнокоду культури в українській фразеології* (Дис. ... канд. філол. наук). Чернівці.
- Чубинський, П. (1995). *Мудрість віків: Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського* (кн. 1). Київ: Мистецтво.
- Юдин, А. В. (2001). Персонифицированные лихорадки в восточнославянских народных представлениях (на материале заговоров). *Etnolingwistyka*, 13, 169–178.
- Biegeleisen, H. (1929). *Lecznictwo ludu polskiego*. Kraków: Polska Akad. Umiejętności .
- Buława, M. (2016). Paralusz i inne „odmiany złośliwych diabłów”, czyli o związkach między chorobą a diabłem we frazematyce gwarowej. In M. Rak & K. Sikora (Eds.), *Słowiańska frazeologia gwarowa* (pp. 229–249). Kraków: Księgarnia Akademicka. (*Biblioteka LingVariów*, 23)
- Marczewska, M. (2012). *Ja cię zamawiam, ja cię wypędzam...: Choroba: Studium językowo-kulturowe*. Kielce: Instytut Filologii Polskiej UJK.
- Moszyński, K. (1934). *Kultura ludowa Słowian: Cz. 2. Kultura duchowa* (z. 1). Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2006). Konceptualizacja choroby w polszczyźnie potocznej i w polskich zamówieniach ludowych. In E. Loch & G. Wallner (Eds.), *Sposoby leczenia dawniej i dziś w świetle literatury i medycyny* (Pt. 3, pp. 33–48). Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe.
- Popowska-Taborska, H. (1999). Od frazeologizmu do słowa jest tylko jeden krok (kas. pośędło – sch. pōšast ‘zaraza’). In J. Adamowski & S. Niebrzegowska (Eds.), *W zwierciadle języka i kultury* (pp. 351–355). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Szlagowska, A. (2002). Personifikacje choroby w kulturze ludowej. *Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną*, 9(1–2), 43–51.
- Tylkowa, D. (1989). *Medycyna ludowa w kulturze wsi Karpat polskich: Tradycja i współczesność*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Udziela, S. (1896). Cholera w pojęciach ludu ziemi sądeckiej. *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnologiczne*, 1, 1–4.

СЛОВНИКИ

- Аркушин, Г. (2003). *Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині* [Арк.]. Lublin: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze Oddział w Lublinie.
- Білоноженко, В. М. (Ed.). (1993). *Фразеологічний словник української мови* [ФСУМ] (кн. 1–2). Київ: Наукова думка.
- Білоноженко, В. М. (Ed.). (2003). *Словник фразеологізмів української мови* [СФУМ]. Київ: Наукова думка.
- Викторіна, О. М. (2006). *Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини* [Вікт.]. Кіровоград: Центральньо-Українське видавництво.
- Грінченко, Б. Д. (1907–1909). *Словарь української мови* [Гр.] (Vols. 1–4). Київ.
- Гуйванюк, Н. В. (Ed.). (2005). *Словник буковинських говірок* [СБГ]. Чернівці: Рута.
- Добролюба, Г. М. (2003). *Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій* [Добр.]. Житомир: Волинь.
- Добролюба, Г. М. (2010). *Фразеологічний словник говірок Житомирщини* [ФСГЖ]. Житомир: ПП Туловський.
- Дубровський, В. (1917). *Московсько-українська фразеологія* [Дубр.]. Київ: Київська Друкарська спілка.
- Кірілкова, Н. В. (2013). *Словник волинських фразеологізмів* [СВФ]. Рівне: Видавництво Національного університету «Острозька академія».
- Коваленко, Н. Д. (2011). *Слова з язика, як бджоли з вулика: Матеріали до словника народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини* [Ков.]. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький.
- Коломієць, М. П., & Регушевський, Є. С. (1988). *Словник фразеологічних синонімів* [СФС]. Київ: Радянська школа.
- Комаров, М. (1890). *Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь* [Ком.]. Одеса: Типографія Е. І. Фесенко.
- Мацюк, З. С. (2013). *Що сільце, то нове слівце: Словник фразеологізмів Західного Полісся* [Мац.]. Луцьк: Захарчук В. М.
- Мельничук, О. С. (Ed.). (1982–2012). *Етимологічний словник української мови* [ЕСУМ] (Vols. 1–7). Київ: Наукова думка.
- Номис, М. (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше* [Ном.]. Київ: Либідь.
- Пушик, С. Г. (2009). *Приповідки: Почув, записав і впорядкував Степан Пушик* [Пуш.]. Івано-Франківськ: Фоліант.
- Словник української мови* [СУМ]. (1970–1980) (Vols. 1–11). Київ: Наукова думка.
- Ступінська, Г. Ф., & Битківська, Я. В. (2012). *Фразеологічний словник лемківських говірок* [ФСЛГ]. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.

- Толстой, Н. И. (Ed.). (1995–2012). *Славянские древности: Этнолингвистический словарь* [СД] (Vols. 1–5). Москва: Международные отношения.
- Удовиченко, Г. М. (1984). *Фразеологічний словник української мови* [Уд.] (Vols. 1–2). Київ: Видавництво АН України.
- Ужченко, В. Д. (Ed.). (2013). *Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття* [ФПССС]. Луганськ: Видавництво ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка».
- Ужченко, В. Д., & Ужченко, Д. В. (2013). *Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу* [ФСССГД] (6th, rev. ed.). Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка».
- Франко, І. (1901–1910). *Галицько-руські народні приповідки* [Фр.] (Vols. 1–3). Львів: Наукове товариство ім. Тараса Шевченка.
- Чабаненко, В. (2001). *Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці* [Чаб.]. Запоріжжя: Стат і Ко.
- Юрченко, О. С., & Івченко, А. О. (1993). *Словник стійких народних порівнянь* [ССНП]. Харків: Основа.
- Bańko, M. (Ed.). (2000). *Inny słownik języka polskiego* [ISJP] (Vols. 1–2). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [SEJPBoryś]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Doroszewski, W. (Ed.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* [SJPDor] (Vols. 1–11). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dubisz, S. (Ed.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego* [USJP] (Vols. 1–4). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Karłowicz, J., Kryński, A., & Niedźwiedzki, W. (Eds.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* [SW] (Vols. 1–8). Warszawa.
- Krzyżanowski, J., Adalberg, S., & Świrko, S. (1969–1978). *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* [NKPP] (Vols. 1–4). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Linde, S. B. (1854–1860). *Słownik języka polskiego* [L] (2nd, rev ed.) (Vols. 1–6). Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Maciejewski, J. (1969). *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk)* [MacSł]. Toruń: PWN.
- Markowski, A. (Ed.). (2002). *Nowy słownik poprawnej polszczyzny* [NSPP]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Skorupka, S. (1967). *Słownik frazeologiczny języka polskiego* [SFJP] (Vols. 1–2). Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Sławski, F. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [SEJPSław] (Vols. 1–5). Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Słownik gwar polskich* [SGP]. (1977–2015) (M. Karaś [Źródła, Vol. 1], J. Reichan [Vols. 2–8], S. Urbańczyk [Vols. 2–5], J. Okoniowa [Vols. 6–8], & B. Grabka [Vols. 7–8], Eds.). Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN.

- Szymczak, M. (Ed.). (1993). *Słownik języka polskiego* [SJPSzym] (Vols. 1–3). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Urbańczyk, S. (Ed.). (1953–2002). *Słownik staropolski* [SStp] (Vols. 1–11). Wrocław–Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk.
- Zgółkowa, H. (Ed.). (1994–2005). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* [PSWP] (Vols. 1–50). Poznań: Kurpisz.

Джерела

- Chętnik, A. (1961). Teksty ludowe: Miodobranie na Kurpiach [LL]. *Literatura Ludowa*, 5, (4–6), 97–108.
- Eljasz-Radzikowski, S. (1897). Polscy górale tatrzańscy, czyli Podhalanie i Tatry na początku wieku XIX (Rękopis współczesny, wydał, przetłumaczył i objaśnieniami opatrzył) [Lud III]. *Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, 3, 225–273.
- Gaj-Piotrowski, W. (1967). *Kultura społeczna ludu z okolic Rozwadowa* [MPTL XXVI]. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Grzegorzewicz, W. (1894). O języku ludowym w powiecie przasnyskim [SK]. *Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie*, 5, 72–126.
- Kolberg, O. (1865). *Lud: Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce: Seria I: Sandomierskie* [Sand]. Warszawa: (n.p.).
- Kolberg, O. (1867). *Lud: Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce: Seria III, IV: Kujawy* (Pt. 1–20) [Kuj]. Warszawa: (n.p.).
- Kolberg, O. (1871–1875). *Lud: Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce: Seria V–VIII: Krakowskie* (Pt. 1–4) [Kraj]. Kraków: Fundusz J. R. Lubomirskiego.
- Kolberg, O. (1883–1884). *Lud: Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce: Seria XVI, XVII: Lubelskie* (Pt. 1–2) [Lub]. Kraków: Z pomocą Akad. Umiejętności.
- Kolberg, O. (1885–1890). *Lud: Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce: Seria XXIV–XXVIII: Mazowsze. Obraz etnograficzny* [Maz] (Vols. 1–5). Kraków: Kasa im. Dra Józefa Mianowskiego.
- Kolberg, O. (1889). *Lud: Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce: Seria XXII: Łęczyckie* [Łęcz]. Kraków: Z pomocą Akad. Umiejętności.
- Kosiński, W. (1877). Słowniczek prowincjonalizmów w okolicach Krakowa, Bochni i Wadowic [Zb I]. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 1, 37–56.
- Malinowski, W. (1925). *Gwara rębowska* [WMal]. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Pigoń, S. (1957). *Z Komborni w świat: Wspomnienia młodości* [Pigoń]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Polaczek, S. (1892). *Wieś Rudawa: Lud, jego zwyczaje, obyczaje, obrzędy, piosnki, powiastki i zagadki* [Rud]. Warszawa: Skł. gł. w księg. M. Arcta.

- Saloni, A. (1903). Lud łańcucki [ME]. *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne*, 6, 187–421.
- Siarkowski, W. (1878). Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc [Zb II]. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 2, 209–259.
- Sychta, B. (1980–1985). *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej* [SKoc] (Vols. 1–3). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN.
- Szymczak, M. (1964). *Słownik gwary Domaniówka w powiecie łączyckim: Cz. 2. F–J* [PJPAN 37]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN. (*Prace Językoznawcze Polskiej Akademii Nauk*)
- Ulanowska, S. (1884). Niektóre materiały etnograficzne we wsi Łukowcu (Mazowieckim) zebrane [Zb VIII]. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 8, 247–323.
- W. T. [Włodzimierz Tetmajer]. (1907). Słownik bronowski [MPK]. *Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie*, (2), 427–474.

Bibliography (Transliteration)

- Afanas'ev, A. N. (2008). *Slavianskaia mifologija*. Moskva: Èksmo.
- Biegeleisen, H. (1929). *Lecznictwo ludu polskiego*. Kraków: Polska Akad. Umiejętności .
- Boltarovych, Z. I. (1990). *Narodna medytsyna ukraïntsv*. Kyïv: Naukova dumka.
- Bulashev, H. (1993). *Ukraïns'kyï narod u svoïkh lehendakh, relihiiakh, pohliadakh ta viruvanniakh: Kosmohonichni ukraïns'ki narodni pohliady ta viruvannia*. Kyïv: Firma “Dovira.”
- Buława, M. (2016). Paralusz i inne „odmiany złośliwych diabłów”, czyli o związkach między chorobą a diabłem we frazematyce gwarowej. In M. Rak & K. Sikora (Eds.), *Słowiańska frazeologia gwarowa* (pp. 229–249). Kraków: Księgarnia Akademicka. (*Biblioteka Ling-Variów*, 23)
- Chubyns'kyï, P. (1995). *Mudrist' vikiv: Ukraïns'ke narodoznavstvo u tvorchii spadshchyni Pavla Chubyns'koho* (kn. 1). Kyïv: Mystetstvo.
- Chybor, I. S. (2015). *Reprezentatsiia mifolohichnoho etnokodu kul'tury v ukraïns'kiï frazeolohii* (Dys. ... kand. filol. nauk). Chernivtsi.
- Dydyk-Meush, H. (2008). *Ukraïns'ka medytsyna: Istorii nazv*. L'viv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukraïny.
- Hnatiuk, V. (2000). *Narys ukraïns'koï mifolohii*. L'viv: Instytut narodoznavstva NAN Ukraïny.
- IUdin, A. V. (2001). Personifitsirovannye likhoradki v vostochnoslavianskikh narodnykh predstavleniakh (na materiale zagovorov). *Etnolingwistyka*, 13, 169–178.
- Marczewska, M. (2012). *Ja cię zamawiam, ja cię wypędzam...: Choroba: Studium językowo-kulturowe*. Kielce: Instytut Filologii Polskiej UJK.
- Moisiienko, V. M. (2000). Mifolohizatsiia uiavlennia „khoroby – proiav zlykh dukhiv” u poli-s'kykh viruvanniakh. In F. D. Klimchuk & V. A. Labachëuskaia (Eds.), *Zaharoddze – 2*.

- Materyialy navukova-kraiaznaučai kanferentsyi „Palesse – skryzhavanne kul'tur i chasu”* (pp. 64–67). Minsk: Tèkhnalohiia.
- Moszyński, K. (1934). *Kultura ludowa Słowian: Cz. 2. Kultura duchowa* (z. 1). Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2006). Konceptualizacja choroby w polszczyźnie potocznej i w polskich zamówieniach ludowych. In E. Łoch & G. Wallner (Eds.), *Sposoby leczenia dawniej i dziś w świetle literatury i medycyny* (Pt. 3, pp. 33–48). Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe.
- Popowska-Taborska, H. (1999). Od frazeologizmu do słowa jest tylko jeden krok (kas. pośedło – sch. pōšast ‘zaraza’). In J. Adamowski & S. Niebrzegowska (Eds.), *W zwierciadle języka i kultury* (pp. 351–355). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Savchenko, L. V. (2009). Etiolohiia ta personifikatsiia khvorob u dzerkali animichnykh viruvan' ukraïntsiv i ikh vidobrazhennia u frazeolohii. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsional'nogo universiteta im. V. I. Vernadskogo: Serii: Filologii. Sotsial'nye komunikatsii*, 22/61(1), 454–461.
- Szlagowska, A. (2002). Personifikacje choroby w kulturze ludowej. *Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną*, 9(1–2), 43–51.
- Tylkowa, D. (1989). *Medycyna ludowa w kulturze wsi Karpat polskich: Tradycja i współczesność*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Udziela, S. (1896). Cholera w pojęciach ludu ziemi sądeckiej. *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnologiczne*, 1, 1–4.
- Vakaliuk, I. I. (1974). *Leksyka narodnoï medytsyny ukraïns'kykh hovoriv Prykarpattia* (Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk). Uzhhorod.
- Viktorina, O. M. (2009). *Leksyka narodnoï medytsyny i likuval'noï mahii u stepovykh hovirkakh Dnipro-Buz'koho mezhyrichchia* (Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk). Kirovohrad.
- Zabylin, M. (1880). *Russkii narod: Ego obychai, obriady, predaniia, sueverii i poëzii*. Moskva: M. Berezin.

Dictionaries

- Arkushyn, H. (2003). *Skazav, iak dva zv'iazav: Narodni vyslovy ta zahadky iz Zakhidnoho Polissia i zakhidnoi chastyny Volyni* [Ark.]. Lublin: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze Oddział w Lublinie.
- Bańko, M. (Ed.). (2000). *Inny słownik języka polskiego [ISJP]* (Vols. 1–2). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bilonozhenko, V. M. (Ed.). (1993). *Frazeolohichni slovnyk ukraïns'koï movy* [FSUM] (kn. 1–2). Kyïv: Naukova dumka.
- Bilonozhenko, V. M. (Ed.). (2003). *Slovnyk frazeolohizmiv ukraïns'koï movy* [SFUM]. Kyïv: Naukova dumka.
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego [SEJPBoryś]*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

- Chabanenko, V. (2001). *Frazeolohichnyi slovnyk hovirok Nyzhn'oi Naddnyprianshchyny* [Chab.]. Zaporizhzhia: Stat i Ko.
- Dobrol'ozha, H. M. (2003). *Krasne slovo – iak zolotyi kliuch: Postiini narodni porivniannia v hovirkakh Seredn'oho Polissia ta sumizhnykh terytorii* [Dobr.]. ZHyatomyr: Volyn'.
- Dobrol'ozha, H. M. (2010). *Frazeolohichnyi slovnyk hovirok ZHyatomyrshchyny* [FSHZH]. ZHyatomyr: PP Tulovs'kyi.
- Doroszewski, W. (Ed.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* [SJPDor] (Vols. 1–11). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dubisz, S. (Ed.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego* [USJP] (Vols. 1–4). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dubrov's'kyi, V. (1917). *Moskov's'ko-ukraïns'ka frazeolohiia* [Dubr.]. Kyiv: Kyiv's'ka Drukars'ka spilka.
- Franko, I. (1901–1910). *Halyts'ko-rus'ki narodni prypovidky* [Fr.] (Vols. 1–3). L'viv: Naukove tovarystvo im. Tarasa Shevchenka.
- Hrinchenko, B. D. (1907–1909). *Slovar' ukraïns'koï movy* [Hr.] (Vols. 1–4). Kyiv.
- Huïvaniuk, N. V. (Ed.). (2005). *Slovnnyk bukovyns'kykh hovirok* [SBH]. Chernivtsi: Ruta.
- IUrchenko, O. S., & Ivchenko, A. O. (1993). *Slovnnyk stiïkykh narodnykh porivnian'* [SSNP]. Kharkiv: Osnova.
- Karłowicz, J., Kryński, A., & Niedźwiedzki, W. (Eds.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* [SW] (Vols. 1–8). Warszawa.
- Kirilkova, N. V. (2013). *Slovnnyk volyns'kykh frazeolohizmiv* [SVF]. Rivne: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu „Ostroz'ka akademiia”.
- Kolomiets', M. P., & Rehushevs'kyi, I. S. (1988). *Slovnnyk frazeolohichnykh synonymiv* [SFS]. Kyiv: Radians'ka shkola.
- Komarov, M. (1890). *Nova zbirka narodnykh malorus'kykh prykazok, prysliv'iv, pomovok, zahadok i zamovlian'* [Kom.]. Odessa: Tipografia E. I. Fesenko.
- Kovalenko, N. D. (2011). *Slova z iazyka, iak bdzholy z vulyka: Materialy do slovnnyka narodnykh porivnian' podil's'kykh i volyns'kykh hovirok Khmel'nychchyny* [Kov.]. Kam'ianets'-Podil's'kyi: PP Buinyts'kyi.
- Krzyżanowski, J., Adalberg, S., & Świrko, S. (1969–1978). *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich* [NKPP] (Vols. 1–4). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Linde, S. B. (1854–1860). *Słownik języka polskiego* [L] (2nd, rev ed.) (Vols. 1–6). Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Maciejewski, J. (1969). *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk)* [MacSł]. Toruń: PWN.
- Markowski, A. (Ed.). (2002). *Nowy słownik poprawnej polszczyzny* [NSPP]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Matsiuk, Z. S. (2013). *Shcho sil'tse, to nove slivtse: Slovnnyk frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia* [Mats.]. Luts'k: Zakharchuk V. M.
- Mel'nychuk, O. S. (Ed.). (1982–2012). *Etymolohichnyi slovnnyk ukraïns'koï movy* [ESUM] (Vols. 1–7). Kyiv: Naukova dumka.
- Nomys, M. (1993). *Ukraïns'ki prykazky, prysliv'ia i take inshe* [Nom.]. Kyiv: Lybid'.

- Pushyk, S. H. (2009). *Prypovidky: Pochuv, zapysav i vporiadkuvav Stepan Pushyk* [Push.]. Ivano-Frankivs'k: Foliant.
- Skorupka, S. (1967). *Słownik frazeologiczny języka polskiego* [SFJP] (Vols. 1–2). Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Slovník ukraïns'koï movy* [SUM]. (1970–1980) (Vols. 1–11). Kyïv: Naukova dumka.
- Sławski, F. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [SEJPSław] (Vols. 1–5). Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Słownik gwar polskich* [SGP]. (1977–2015) (M. Karaś [Źródła, Vol. 1], J. Reichan [Vols. 2–8], S. Urbańczyk [Vols. 2–5], J. Okoniowa [Vols. 6–8], & B. Grabka [Vols. 7–8], Eds.). Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN.
- Stupins'ka, H. F., & Bytkivs'ka, I. V. (2012). *Frazeolohichnyi slovník lemків's'kykh hovirok* [FSLH]. Ternopil': Navchal'na knyha – Bohdan.
- Szymczak, M. (Ed.). (1993). *Słownik języka polskiego* [SJPSzym] (Vols. 1–3). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tolstoï, N. I. (Ed.). (1995–2012). *Slavianskie drevnosti: Ètnolingvističeskii slovar'* [SD] (Vols. 1–5). Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia.
- Udovychenko, H. M. (1984). *Frazeolohichnyi slovník ukraïns'koï movy* [Ud.] (Vols. 1–2). Kyïv: Vydavnytstvo AN Ukraïny.
- Urbańczyk, S. (Ed.). (1953–2002). *Słownik staropolski* [SStp] (Vols. 1–11). Wrocław–Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk.
- Uzhchenko, V. D. (Ed.). (2013). *Frazeolohichno-paremiïnyi slovník Skhidnoi Slobozhanshchyny XIX stolittia* [FPSSS]. Lugans'k: Vydavnytstvo DZ “LNU im. Tarasa Shevchenka.”
- Uzhchenko, V. D., & Uzhchenko, D. V. (2013). *Frazeolohichnyi slovník skhidnoslobozhans'kykh i stepovykh hovirok Donbasu* [FSSSHD] (6th, rev. ed.). Luhans'k: Vyd-vo DZ “LNU im. Tarasa Shevchenka.”
- Viktorina, O. M. (2006). *Slovník leksyky ta frazeolohii narodnoi medytsyny i likuval'noi mahii Kirovohradshchyny* [Vikt.]. Kirovohrad: Tsentral'no-Ukraïns'ke vydavnytstvo.
- Zgółkova, H. (Ed.). (1994–2005). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* [PSWP] (Vols. 1–50). Poznań: Kurpisz.

Sources

- Chętnik, A. (1961). Teksty ludowe: Miodobranie na Kurpiach [LL]. *Literatura Ludowa*, 5, (4–6), 97–108.
- Eljasz-Radzikowski, S. (1897). Polscy górale tatrzańscy, czyli Podhale i Tatry na początku wieku XIX (Rękopis współczesny, wydał, przetłumaczył i objaśnieniami opatrzył) [Lud III]. *Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, 3, 225–273.
- Gaj-Piotrowski, W. (1967). *Kultura społeczna ludu z okolic Rozwadowa* [MPTL XXVI]. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Grzegorzewicz, W. (1894). O języku ludowym w powiecie przasnyskim [SK]. *Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie*, 5, 72–126.

- Kolberg, O. (1865). *Lud: Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce: Seria I: Sandomierskie* [Sand]. Warszawa: (n.p.).
- Kolberg, O. (1867). *Lud: Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce: Seria III, IV: Kujawy* (Pt. 1–20) [Kuj]. Warszawa: (n.p.).
- Kolberg, O. (1871–1875). *Lud: Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce: Seria V–VIII: Krakowskie* (Pt. 1–4) [Kraj]. Kraków: Fundusz J. R. Lubomirskiego.
- Kolberg, O. (1883–1884). *Lud: Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce: Seria XVI, XVII: Lubelskie* (Pt. 1–2) [Lub]. Kraków: Z pomocą Akad. Umiejętności.
- Kolberg, O. (1885–1890). *Lud: Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce: Seria XXIV–XXVIII: Mazowsze. Obraz etnograficzny* [Maz] (Vols. 1–5). Kraków: Kasa im. Dra Józefa Mianowskiego.
- Kolberg, O. (1889). *Lud: Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce: Seria XXII: Łęczyckie* [Łęcz]. Kraków : Z pomocą Akad. Umiejętności.
- Kosiński, W. (1877). Słowniczek prowincjonalizmów w okolicach Krakowa, Bochni i Wadowic [Zb I]. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 1, 37–56.
- Malinowski, W. (1925). *Gwara rębowska* [WMal]. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Pigoń, S. (1957). *Z Komborni w świat: Wspomnienia młodości* [Pigoń]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Polaczek, S. (1892). *Wieś Rudawa: Lud, jego zwyczaje, obyczaje, obrzędy, piosnki, powiastki i zagadki* [Rud]. Warszawa: Skł. gł. w księg. M. Arcta.
- Saloni, A. (1903). Lud łańcucki [ME]. *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne*, 6, 187–421.
- Siarkowski, W. (1878). Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc [Zb II]. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 2, 209–259.
- Sychta, B. (1980–1985). *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej* [SKoc] (Vols. 1–3). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN.
- Szymczak, M. (1964). *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim: Cz. 2. F–J* [PJPAN 37]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN. (*Prace Językoznawcze Polskiej Akademii Nauk*)
- Ulanowska, S. (1884). Niektóre materiały etnograficzne we wsi Łukowcu (Mazowieckim) zebrane [Zb VIII]. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 8, 247–323.
- W. T. [Włodzimierz Tetmajer]. (1907). Słownik bronowski [MPK]. *Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie*, (2), 427–474.

Folk perceptions of disease through the prism of Ukrainian and Polish phraseology

Summary

The article analyzes the phraseological units of the Ukrainian and Polish languages motivated by folk perceptions of the etiology of diseases; describes ethnocultural features of the formation of the analyzed units; and reveals that in Ukrainian and Polish phraseology the idea of personification and demonic origin of diseases is highlighted by coding in the phraseological units: 1) the outward appearance of mythical creatures similar to the appearance of an afflicted person; 2) specific actions of the personified disease that lead to the deterioration of health or even death; 3) folk ways of treating illness and so on.

Ludowe wyobrażenia o chorobach przez pryzmat frazeologii języka ukraińskiego i polskiego

Streszczenie

W artykule przeanalizowano jednostki frazeologiczne języka ukraińskiego i polskiego motywowane ludowymi wyobrażeniami o etiologii chorób; opisano etnokulturową specyfikę tworzenia badanych jednostek; oraz ustalono, że we frazeologii języka ukraińskiego i polskiego wyobrażenia o personifikacjach i demonicznym pochodzeniu chorób odzwierciedlone są za sprawą kodowania w jednostkach frazeologicznych: 1) osobliwości wyglądu zewnętrznego istoty mitycznej podobnego do wyglądu zewnętrznego chorego człowieka; 2) konkretnych działań uosobionej choroby, które prowadzą do pogorszenia samopoczucia albo śmierci; 3) ludowych sposobów leczenia choroby itd.

Keywords: phraseology; phraseological unit; ethnic culture; folk representation; personification; disease

Słowa kluczowe: frazeologia; jednostka frazeologiczna; kultura etniczna; wyobrażenia ludowe; personifikacja; choroba

Iryna Chybor, Institute of Philology, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv

Correspondence: chibrusyk@gmail.com

This article is based on the findings of research carried out in September–December 2015 within the Ministry of Science and Higher Education scholarship programme at the Faculty of “Artes Liberales,” University of Warsaw.

Competing interests: The author has declared she has no competing interests.